

ZİYA GÖKALP HAKKINDA YENİ ONBİR ESER

Mektep sıralarından başlayarak ölümüne kadar, muhtelif yazıları ile fikir hayatımızın inkişafına devamlı surette çalışan Ziya Gökalp, aynı zamanda hakkında en çok neşriyatta bulunulan şahsiyetlerden biridir. Şiirleri, masal ve hikâyeleri, musahabeleri, ilmi eserleri ile geniş bir kitleye hitabetmiştir. Milliyet ve inkılâp fikirleri dolayısıyla, yeni ictimai mes'eleler karşısında bâzan tenkid ve ihmale uğradığı, bâzan da bir rehber, bir mürşid olarak dikkati çektiği görülür. Bunun sebeplerinin aydınlatılması heç şüphe olmadan önce eserlerine, hakkındaki yazılara dair ciddi, esaslı bir bibliyografya hazırlamasına mütevekkiftir¹; böyle bir çalışma neticesinde Ziya Gökalp'in tenkide, ihmale uğradığı ve üzerinde en çok durulduğu yıllar müspet surette kendini gösterecek, bu senelere ait ictimai mes'eleler, fikir cereyanları gözönüne alındığı takdirde netice bütün çıplaklığı ile ortaya çıkacaktır. Gökalp üzerindeki çalışmaların sağlam temellere dayanması için böyle bir bibliyografyaya şiddetle ihtiyaç hissolunduğunu işaret etmeği faydalı buluyduğumuz bu makalede biz, yalnız son beş yıl zarfındaki neşriyattan bahsetmek istiyoruz. Bu onbir eserin muhteviyatını tanıtırken, ilmi metodlara aykırı hususiyetlerine, yanlışlarına da temasa ve kazandırmış oldukları yeni mâlûmatı izsaha çalışacağız.

I. ALİ NÜZHET GÖKSEL, *İki Şair, İki Âlim*, Türkiye Muallimler Birliği Yayınları - 4, İstanbul, Yeni Matbaa, 1953, 48 Sayfa, 50 Kuruş.

İki Şair İki Âlim'de Yahya Kemal, Ahmed Hâşim, Abdülhak Adnan Adıvar ve Ziya Gökalp hakkında dört makale mevcuttur. Müellif, *Bir-iki Söz* başlıklı önsözünde bu dört şahsiyetten ilk ikisinin san'at ve edebiyat, diğerlerinin ilim kültürümüzü temsil bakımından bir arada mütalâasını uygun gördüğünü kaydediyor. Gökalp'e ayrılan kısım (S. 39-48) da, onun Türk tefekkür hayatına hizmeti, te'sirleri üzerinde vaktiyle yazdığı eserlerde izah verdiği için, bunları tekrarlamağa lüzum görmüyor; doğduğu evin müze haline getirilmesi dolayısıyla bâzı mes'elelere temas ediyor: Gökalp, Malta'dan döndükten sonra Ankara'ya giderken kitaplarını da beraberinde götürmüş, buradan Diyarıbekir'e gitmek isteyince bunları Ankara'da bırakmıştır. *Küçük Mecmua*'yı çıkardığı zaman borçlandığı için, kitaplarını Maarif Vekâleti'ne 1000 liraya satmıştır. Müellif, "Bir âlim ve bir inkılâpçı adamın havasını canlandıran en yakın arkadaşları onun okuduğu kitaplar ve en yakın akrabaları da onun yazdığı eserler" olduğunu ileri sürerek, bu kitapların Ziya Gökalp Müzesi'ne devri temennisinde bulunuyor. Bu münasebetle, Osmanzâde Ahmed Hamdi Bey'in 5 Mart, 1922 (5 Mart, 1338) tarihli ve kitapların satın alınma teşebbüslerin-

¹ Cavid Orhan Tütengil'in neşrettiği *Ziya Gökalp Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi* (İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İctimaiyat Enstitüsü neşriyatından, nu. 13, İstanbul, Berksoy Matbaası, 1949)'nin tamamlanmasını, yeni tab'ında, aratılan yazının kolayca bulunması için neşir tarihlerine, başlıklarına göre indekslere de yer verilmesini temennî ediyoruz.

den, bu husustaki teessüründen bâhis bir mektubu da neşredilmiştir. *Küçük Mecmua ve Gece Dersleri* başlıklı kısımda ise, önce evinde, sonra bir ilk mektepte arkadaşlarına serbest gece dersleri verdiği, öğretme kabiliyeti, *Küçük Mecmua'yı* neşir teşebbüsü ve nasıl çıkardığı üzerinde durulmaktadır. Bu bahis, Ali Nüzhet Göksel'in daha evvelki eserlerinde rastladığımız izahatın hulâsasından ibarettir². *İki Şair, İki Âlim*'de Ziya Gökalp'e ait kısmı kıymetlendiren, kitapların satın alınması münasebetiyle cereyan eden bazı hâdiseleri aydınlatan bir vesikayı ihtiva etmesidir.

II. ZIYA GÖKALP, *Sakî İbrahim Destanı*, Cavid Orhan Tütengil'in Önsöz'ü, Nihad Gökalp'in Notları ile, İstanbul Yayınları -1, İstanbul Matbaası, 1953, 24 Sayfa, 50 Kuruş.

Sakî İbrahim Destanı'nın Önsöz'ünde C. Orhan Tütengil'in verdiği izahata göre, eser 1908'de Diyarıbekir Vilâyet Matbaası'nda basılmıştır. Müellifin, "Bir Anadolu şehrinin 1908 yılındaki basit imkânlar içinde, henüz meşhur olmamış bir fikir adamı-şairin ilk kitabı olarak basılan eser, zamanın içinde eriyip gitmiştir, denilebilir. Basılı bir eser için nâdir görülen kaybolma hâline çok yakın bir şekilde, elde kalabilen son nüshalardan istinsah suretiyle günümüze kadar gelen kitap, İstanbul da dahil kitaplıklarımızın hiçbirinde bulunmamaktadır. Bazı nüshaların *Diyaribekir Destanı* adını taşımasına bakılırsa aynı kitabın, yayımlandığı sırada değişik isimle ikinci bir basımının da yapıldığı anlaşılıyor. *Diyaribekir Destanı* adını taşıyan broşürü görmediğimiz için, basımlar arasındaki farkı belirtmemiz mümkün olamayacak. Sanırız ki fark kitabın sadece adından ibarettir" cümlelerinden eser hakkında vâzih bir fikir edinemiyoruz. Elde kalabilen son müşhalardan istinsah suretiyle günümüze kadar gelen kitap ifadesinden, destanın yazma nüshaları bulunduğu, bazı nüshaların *Diyaribekir Destanı* adını taşıdığına dayanılarak değişik isimle ikinci basımının yapıldığı tahmin olunuyor. Bu mütalâalardan sonra *Diyaribekir Destanı* adlı broşürü görmediklerinden bahsetmeleri yukarıdaki ifadeleri mesnedsiz, mütenâkız hâle getirmektedir. Destandan dört mısraın İngilizce'ye terceme edildiğine işaret eden Cavid Orhan Tütengil³, "8-7 hece vezni ile yazılmış son manzume hariç, destanın 4-4-3" kalıbyle kaleme alındığını kaydediyor; lâkin *Asker yavaş yavaş Milli'yi sardı-O zamana göre pek fevkalâde* gibi mısraların mevcudiyeti (S. 15, 13), *Uhuvet Şarkısı* dışındaki kısımda da 4-4-3 duraklarına tamamıyla riayet edilmediğini anlatmaktadır.

Sakî İbrahim Destanı'nda pek çok şahıs, mahallî yer adı geçer. Bunların anlaşılabilmesi için metnin sonuna, Nihad Gökalp'in hâfızasına dayanarak yazdığı otuzsekiz notu ilâve edilmiştir. Bunlar, müşkilleri tamamıyla halledemediği gibi, izaha muhtaç olmayan şeylere de (Msl., *Şiven*-Büyük yas: Not, 21) rastlıyoruz. *Duyuk*, Çağatay dilinde parmak hesabında şiir, deniliyor; Gökalp, destanın dokuzuncu sayfasındaki *Okuyayım şimdi size bir duyuk* mısraı münasebetiyle "Tuyug, Çağatay dilinde parmak hesabında şiir demektir" notunu verdiğiinden, bunun

² 25'inci Yıldönümü Münasebetiyle *Ziya Gökalp, Hayatı ve Eserleri*, İstanbul, Ahmed Hâlid Kitabevi, 1949, s. 47 v. d.

³ S. 4; krş., Ziya Gökalp Külliyyatı-1, *Şiirler ve Halk Masalları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1952, s. 365.

Nihad Gökalp'in notları arasında değil, metin dahilinde, hattâ yanlış da izah olunarak kaydı daha iyi olurdu sanıyoruz.

Şakî İbrahim Destanı'nın sonuna, Mabeyn-i humâyun'a çekilen iki telgraf metni, yeni harflere çevrilmiş surette ilâve edilmiştir⁴. C. Orhan Tütengil, bu vesikaları, "Ziya Gökalp'in kaleminden çıktığını kuvvetle tahmin" ettiği için neşre lüzum görmüş, 1908'de basılıp mevcudu hususî ellerde bulunan *Şakî İbrahim Destanı*'nı yeni harflerimizle tab'ından dolayı, Gökalp'in şiirlerine ait bir boşluğu doldurmuştur.

III. ALİ NÜZHET GÖKSEL, *Ziya Gökalp, Hayatı, San'atı, Eseri*, Varlık Yayınları, Türk Klâsikleri-4, İkinci Basım, İstanbul, Ekin Basımevi, 1955, 128 Sayfa, 100 Kuruş.

Ali Nüzhet Göksel, kitabının *Hayat ve Eseri* başlıklı ve yirmidört sayfadan ibaret ilk kısmında, Gökalp'in doğumundan, *Şakî İbrahim Destanı*'ndan, Diyarıbekir'de çıkardığı gazetelerden, kütüphanesinin Maarif tarafından satın alınmasından bahsetmektedir. Bu hususlarda verilen izahat, müellifin daha önceki eserlerindeki malûmatın hulâsası sayılabilir; herhâlde bu sebepten me'haz kaydine ihtiyaç görülmemiştir. Şiirlerine ait malûmat verilirken Ziya Gökalp Külliyyat-ı, *Şiirler ve Halk Masalları* adlı eserden kısmen faydalandığını söyleyebiliriz⁵. Eserde bundan sonra *Ziya Gökalp Hakkında Hükümler* başlığı altında Hamdullah Subhi Tanrıöver, Ahmed Ağaoglu, Yakub Kadri, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, Nurullah Ataç ve daha birkaç muharririn mütalâaları muhtelif yazılarından naklolunmuş, bu bölümün sonuna Gökalp'in eserlerine, hakkındaki eserlere ait bibliyografya da konulmuştur.

Eserin geri kalan kısmında (S. 25-124) Gökalp'in yazılarından örnekler buluyoruz. Matbu eserlerinden alınan manzum, mensur metinler dışında Malta'dan ailesine yolladığı dört mektubun, mütefekkirimizin el yazısıyla olan nüshaları Türk Tarih Kurumu'ndaki evrakı arasında mevcuttur. Onbeş makale ve musahabeden onüçü, müellif tarafından daha evvel de neşredilmiştir⁶; yalnız muhtelif eserlerinde bazı kısımları basılan *Felsefî Vasiyetler*'in tam metni ile, koleksiyonları nâdir *Yeni Türkiye* gazetesindeki *Kadınla Erkeğin Müsavatı* başlıklı makale yenidir. Ali Nüzhet Göksel'in bu kitabının neşrini Gökalp üzerinde çalışanlar için değil, onun hakkında fikir sahibi olmayanlara muhtasar, müfit malûmat vermesi ve muhtelif nevi'deki yazılarından örnekleri ihtiva etmesi bakımından faydalı buluyoruz.

⁴ Cavid Orhan Tütengil, *Diyaribekir Basın Tarihi Üzerine Notlar* adlı kitabında (İstanbul, İstanbul Matbaası, 1954, s. 25) bu iki telgraf suretinin önce Diyarıbekir'de çıkan *Çizgi* dergisinde neşredildiğini yazıyor.

⁵ S. 14 v. d., krş., s. XXV v. d.

⁶ *Ümid ve Tebessüm*, (*Ziya Gökalp ve Çınaraltı*, İst., İkbâl Kitabevi, Kenan Basımevi, 1939, s. 57, 35), *Refah mı Saadet mi, İlme Doğru, Dehâya Doğru, Ahlâka Doğru, İktisada Doğru, İktisadî Mu'cize, Millet Nedir, Umumculuk, Halka Doğru, Garb'e Doğru, Türkler'in En Zayıf Noktası ve En Kuvvetli Noktası, Yirminci Asrın En Mühim Müessesesi Gazetedir* başlıklı yazılar için bk., *Ziya Gökalp Diyor ki*, İst., Ahmed Hâlid Kitabevi, Şaka Matbaası, 1950.

IV. Fındıkoğlu Ziyaeddin Fahri, *Ziya Gökalp İçin Yazdıklarım ve Söylediklerim*, Türkiye Muallimler Birliği Neşriyatı, İstanbul, M. Sıralar Matbaası, 1955, 160 Sayfa, 300 Kuruş.

Z. Fahri Fındıkoğlu'nun eseri, Türkiye Muallimler Birliği Ziya Gökalp Komitesi Reisi A. Nüzhet Göksel'in *Önsöz*'ü ile başlıyor: "Senelerdenberi Ziya Gökalp külliyyatının gençliğini istifadesine arz edilmesi bir mes'ele ve bir dâva hâlinde ileri sürülüp durmaktadır. Bir başka memlekette otuz senelik devre içinde kim bilir bu çapta bir mütefekkirin eserleri kaç editör tarafından, kaç defa basılmış ve yenilenmiş olundu" diyen Ali Nüzhet Göksel, Gökalp'in yalnız yazılarının değil, hakkındaki neşriyatın da bir külliyata ihtiyaç gösterdiğini kaydediyor. Birlik, 6 Eylül, 1954 tarihindeki toplantısında bu mes'eleyi de ele almış, ilk deneme olarak Z. Fahri Fındıkoğlu'nun bu kitabının neşrini kararlaştırmıştır.

Z. Fahri Fındıkoğlu, *Giriş* başlıklı mukaddimesinde dostlarının, "Ziya Bey hakkında sentezli bir eser sana düşer; hattâ vazifendir de!" yolunda ihtarları vesile-iyle, Gökalp'in vefatının X. yıldönümünde Farnsızca olarak neşrettiği iki eserden, bir tetkik veya tenkid mevzuu olarak değil, herhangi bir vesile ile ilk defa Fuad Köprülü'nün *Vatan*'daki bir makalesinde bahsettiğine, C. Orhan Tütengil'in de *Ziya Gökalp Bibliyografyası*'nda ismini kaydine temasla, bunlar dışında eseri tenkid ve tahlil eden hiçbir Türk münevverine rastlamadığını yazıyor. Müellifin, Gökalp'e dair tahlilî bir eser yazmamasının sebeplerinden biri de "Yalnız sayısı mahdut birkaç alâkalının samimi ihtarlarından başka hoşlanılmaması gibi bir hal gelmektedir. Mütefekkirin ölümünden bu güne kadar geçen otuz yılın bir kısmında şuursuz ve şairsiz bir Ziya Gökalp aleyhdarlığı görüldüğü de unutulmamalıdır. İkinci Dünya Harbi'ne tekaddüm eden senelerde tefahur ve daha ziyade temellük, müdahane psikolojilerinin te'siri altında ondan bahsedilmemesi istendi. İkinci Dünya Harbi sıralarında ise herhangi bir şekilde Ziya Gökalp'ten bahsetmeği, harbeden taraftarlardan birinin lehine, diğerinin aleyhine görenlerin karşılık küfürleri mütefekkire karşı sâlim ve serin bir sevginin izharına mâni' oldu. Hele etrafındaki müfsidler tarafından ifsadolunan safdil devlet adamının neşrettiği *Beyanname* ile, tehayyül ettiği bir meş'um istikbal peşinde koşan bir hükümet adamının kültür çevrelerinde ona muvazî giden icraatı, gençlik muhitlerini şaşkırtmaktan geri kalmamakta idi; hattâ bir aralık ifade edilmeyen bir *Ziya Gökalp'den bahsetme yasağı*'nın konduğu da vâki' idi". Gökalp hakkında içten veya dıştan gelen bu müfsit fikir cereyanlarının bulunmadığı, ona karşı bir sempati havası esdiği zamanlarda ise, "okuma ve okuyarak düşünme soluğumuz ancak bir makale ve bir fıkrayı bitirmeğe müsaid" olduğundan, müellif, Gökalp hakkında tahlilî bir eser yerine makaleler yazmağı, konferanslar vermeğı tercih etmiştir; işte üzerinde durduğumuz eser, bu nevi'deki yazıların biraraya getirilmesiyle vücut bulmuştur.

Eser, başlıca üç bölümdür. Birinci bölümde, *Yazdıklarım* başlığı altında yirmibir makale mevcuttur (S. 8-102). Kitabın üçteikisini tutan bu tetkiklerden tarihi itibarıyla en eskisi 1924, sonuncusu 1954 tarihine aittir. Müellifin esaslı araştırmalara dayanan makalelerinin herbirini ayrı ayrı tahlile, birçok eseri tanıtmağa çalıştığımız bibliyografyada imkân bulamıyoruz; bu sebeple, makalelerin esas maksatlarına dair fikir vermekle iktifa edeceğiz: Gökalp'in küçük yaşta başlayan bir ilmi tecessüs ve tetkike mâlikiyeti, fikrî hayatının *Genç Kalemler*'de başlayıp *Yeni Mec-*

ma ile devamı, milliyet hakkında fikirleri; Durkheim'in görüş tarzından faydalanarak Türkiye'de ictimaiyat ilminin kuruluşunda, bunu tatbik hususunda imanı, Durkheim ile Gökalp ictimaiyatına Türkiye'de muhalif cereyanlar; Avrupalılar'ın 1912'den itibaren Gökalp'e karşı alâkaları, müsteşirliklerden M. Hartmann, A. Sübe, J. Deny, Menzel, C. Brokelmann, A. Fischer, B. G. Gaulis, Feldemann, Ettore Rossi, R. Hartmann'ın Gökalp hakkında mütalâaları; açtığı çığırdada te'siri görülen sosyologlar; bir sistem ve iman adamı olduğu; iktisadî cephesi; İngiliz mantık ve ahlâkına, aile isimlerine ait düşünce ve tetkikleri, aleyhindeki bâzı neşriyat dolayısıyla müdafası; Türkçülüğü ve mahiyeti; Fransız sosyolojisinin hareket noktalarını çok iyi kavrayarak hukuk telâkkisini İslâm hukukunu ifade eden fıkha tatbiki, hukuk sosyolojisine ait neşriyatı; aktualite olarak Gökalp ve iki talebesi (Sadri Etem, Ragıp Hulûsi); soyadı mes'alesi, gazeteciliği; Türkçülük zihniyeti; Taşkısla'nın Teknik Üniversite emrine verilmesi, buranın kısaca tarihi, Gökalp'in hayat ve eserlerine tesiri; günün bazı mes'eleleri dolayısıyla Gökalp'e duyulan ihtiyaç; bir psikanalizin (Dr. İzzeddin Şadan'ın) *Birsam-ı saadet* adlı risalesinde Gökalp aleyhindeki düşüncelerinin tahlili; dünün ve bu günün birçok ictimai mes'elelerini görmüş, sezmiş ve sistemleştirmiş olan Gökalp'in Edebiyat Fakültesi, ictimai siyaset, Türkçülük, aile ismi gibi şeyler hakkındaki düşünceleri; dil mes'alesinin kısa bir tarihi ve bu sahada ileri sürdüğü fikirler; Gökalp hakkında yedi eser münasebetiyle bibliyografik malûmat; Ziya Gökalp Mektebi ve mensupları (Prof. Fuad Köprülü, Necmeddin Sadak, M. Tekinalp, Ali Nüzhet Göksel), Z. Fahri Fındıkoğlu'nun makalelerinde ele aldığı esasları teşkil etmektedir.

Söylediklerim başlıklı ikinci bölüm (S. 103-152) de sekiz konferans yer almıştır. 1934-51 yılları arasında Berlin Türk Kulübü'nde, İktisat Fakültesi İctimaiyat Enstitüsü'nde, Rober Kollej'de, Yüksek Muallim Mektebi'nde, Kırklareli Halkevi'nde, İstanbul Radyosu'nda, İctimaiyat Enstitüsü dershanesinde verdiği bu konferanslarda Z. Fahri Fındıkoğlu sırasıyla şu mevzular üzerinde durmuştur: *Z. Gökalp ve İlim Türkiye'si*, *Z. Gökalp ve Cereyanlar*, *Z. Gökalp'in Bıraktığı Mes'eleler*, *Z. Gökalp ve Türkçülük Aleyhdarlığı*, *Z. Gökalp ve Sınır Şehirlerimiz*, *Z. Gökalp ve Hizmetleri*, *Z. Gökalp ve Müesseselerimiz*, *Z. Gökalp Mektebi ve Prof. Fuad Köprülü*. Hatip bu mevzuları anlatırken (1) Gökalp'in muhiti, hayatı, Türkçülüğü, Türkiye'de millî iktisat fikrini neşri, ölümden sonra Türk sosyoloji sahasının boş kaldığı, dil,garblılaşıma hakkında düşünceleri, (2) Türk sosyolojisinin Gökalp sayesinde sistemli bir ictimaiyat doktrini kazandığı, (3) hayatı, eserleri, bize bıraktığı mes'eleler, dil ve Türkçülük anlayışı, (4) Türkçülüğü dolayısıyla Gökalp aleyhindeki cereyanları, (5) sınır şehirlerimizden Erzurum Zonguldak ve Kırklareli'nde Gökalp'e karşı duyulan alâka, (6) muhtelif eserleri ile Türk fikir hayatına hizmetleri, (7) Türkiye'de bilhassa 1951'de millî hukuk, Türk medenî kanunu üzerinde durulduğu, bu münasebetle hukuki, iktisadî, dinî Türkçülük hakkında fikirleri, (8) memleketimizde, kültür "hayatını çeviren şahsiyetleri bir nesilden öbürüne aktaran bir terbiye hareketi bulundumadığı için, Prof. Köprülü gibi bir ilim adamını da —1951'de İstanbul ve Ankara Üniversite'sine mensup bazı şahsiyetlerin onu tanıtmaya teşebbüslerine rağmen— hiç tanımadığımız, Fuad Köprülü'nün, bedii ictimaiyatın edebiyatla alâkalı dalını teşkil ettiği, Türk edebiyat ve şiirinin sosyolojik tetkiklerini ilk defa meydana getirdiği, çalışmalarının metodolojik hususiyetleriyle de bu sahada bir otorite olduğu, hukuk ve iktisat sosyolojisinde

faaliyeti hakkında izahat ve bedii, dinî, hukukî, iktisadî sosyoloji sahasındaki eserlerine dair bibliyografik malûmat veriliyor.

Gökalp hakkında iki ankete ayrılan ve altı sayfadan ibaret III. bölüm, eserde bir kısım teşkil edecek genişlikte değildir; esasen müellif de, Türkiye Muallimler Birliği'nin tâyin ettiği forma sayısını geçmemek için bu bahse iki anket almakla iktifa ettiğini yazıyor (S. 106, not). Anketlerden biri Gökalp'in ıkrkçılar tarafından alet edilmesi, diğeri ictimaiyat tedrisatının müessisi olduğu ile alâkalı sualler ve cevaplarıdır. Bu dikkate şayan anketlerden ilki *Dicle Kaynağı*'nda, ikincisi *Medeniyet* gazetesinde basılmıştır. Eserin sonunda, Necmeddin Sadak izmzasıyla 3. III. 1942 tarihli ve Türk Tarih Kurumu tarafından Gökalp'in yazılarını toplamak için teşkil olunan heyetin ilk ictimaina Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu'nun iştirakini bildiren bir davetiye mektubu metni ile, Gökalp'in doğduğu evin, mezarının ve Diyarbakir'de bulunan mimari san'at âbidelerinden ikisininin fotoğraflarına yer verilmiştir.

Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu'nun 1924-54 arasındaki kıymetli neşriyatını içine alan eserindeki yazılar kitaba alınırken herhalde yeniden gözden ve esaslı tashihten geçirilmemiştir; bunu sonradan elde edilen vesikalara göre Gökalp'in 1876 olarak tesbit edilen doğum tarihinin 1875 gösterilmesinden anlıyoruz⁷. Bununla beraber *Yazdıklarım ve Söylediklerim*, mütefekkirimizi hemen her cephesiyle aydınlatan ve bir mütehassis tarafından kaleme alınmış ciddî tetkikleri toplu halde ihtiva ettiğinden Gökalp hakkındaki neşriyat arasında mühim bir yer tutmaktadır.

V. ALİ NÜZHET GÖKSEL, *Ziya Gökalp Hakkında Makale ve On Fıkra*, XXX. Yıldönümü Münasebetiyle Türkiye Muallimler Birliği Yayınları-7, İstanbul, Yenilik Basımevi, 1951, 16 Sayfa, 50 Kuruş.

Ali Nüzhet Göksel'in, sayfa adedi bakımından az, fakat muhteviyatca kıymetli olan eseri, *Ölümünün XXX. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökalp* başlıklı ve mütefekkirimizin yetiştiği muhit, memleket mes'eleleri ile alâkası üzerinde durduğu bir makalesiyle başlamaktadır (S. 1-3). *On Fıkra* serlevhasıyla neşredilen parçalardan beşi, fıkra değil hâtıradır (Nu. 1, VI-IX); geri kalan beşi canlı, alâka verici, mizahî bir vak'ayı ifade cihetinden fıkra hususiyeti gösterir.

1928'de, Gökalp'e husumeti bulunan Yusuf Akçura'nın hazırlayıp Türk Ocakları tarafından bastırılan *Türk Yılı*'nda hasmâne fikirlerin yer almasını esefle karşılayan müellif, Fuad Köprülü'nün, Gökalp'in kıymetini belirten, "Gökalp yalnız fikir adamı olarak değil, ahlâkan da yüksekliğini idrak kolay olmayan bir şahika idi. Ziya Gökalp gibi yüksek bir mütefekkir yetiştirmesi, Türk milletinin fikir sahasındaki hayat kudretine en muknî delildir "cümlelerini naklediyor (Nu. 1). *Küçük Mecmua*'nın birinci sayısı hazırlanırken Vali Mazhar Bey'nin bir yazı vermesine, Gökalp'in bu yazı üzerinde dil bakımından sadeleştirici tashihler yapmasına, bu sebeple mecmuanın karşılaştığı güçlükler (Nu. VI); M. Emin Erişirgil'in bir yazısında, "Dâr-ül fûnun'daki talebelerinin Gökalp'in fikirlerine saplandıklarından inkişaf edemediklerinden" bahsi münasebetiyle Gökalp ile Halis Bey'in muhavere-

⁷ S. 103, 115, 132. *Git söyle Kayser'ine ufukların süsüyüz—Baykuştan pervâmız yok biz şâhin sürüsüyüz* beyti, eserde *Git söyle Kayser'in Bey'ine ufuklar süsüyüz—Baykuştan pervâmız yok şâhin sürüsüyüz* şeklinde olup yanlışır.

lerine (Nu. VII); Maarif Vekilliği sırasında Hasan-Âli Yücel'in, Reşid Galip'in aleyhindeki faaliyetlerine dair (Nu. VIII-IX) hâtıralar Gökalp'in hayatıyla, tesirleriyle alakalı bazı hâdiseleri aydınlattığından çok mühimdir.

Fıkralara mevzu teşkil eden şeyler ise Yakub Kadri ile Falih Rıfkı'nın, Süleyman Nazif ve Cenab'la gazete sütunlarında münakaşaları üzerine Gökalp'in söyledikleri (Nu. 11), Avusturya'nın Bosna-Hersek'i gasbı esnasında, bizde yapılan fesler Avusturya'da boyandığı için boykot makamında beyaz fes giymesi (Nu. III), Rıza Tevfik'le tanışması ve onu fikirleriyle nasıl mağlûp ettiği (Nu. IV), Umumi Harb'te gaz bulunmadığı sırada Cerrah-Paşa'daki harap evinde kandil yaktığı, kendisini ziyarete gelen Talât Paşa ile muhaveresi (Nu. V), Sultan Reşad'ın bir davetine gitmeyip yerine başkasını yollaması, verilen hediyeyi de saçak öptüğü için o zata bırakmasıdır (Nu. X). Bu fıkralar Gökalp'in mes'eleleri kavrayış kabiliyetini, vatanperverlik, feragat hislerini aydınlatan birer canlı misaldir.

Kitabın adı *Ziya Gökalp Hakkında Makale ve On Fıkra* olmakla beraber müellif, fıkralardan sonra dört yazı daha -herhalde formanın tamamlanması maksaldıyla ilâve etmiştir: (1) *Ziya Gökalp'in Tenkidi*, (2) *Ziya Gökalp'in Fikri Hayatı* (3) *Ziya Gökalp Divanı Harb'te*, (4) *Ziya Gökalp Hakkında Bazı Notlar* başlıklı kısımlarda Hukuk-ı aile Karar-nâmesi'ni Gökalp'in çıkarttığı, genç nesle sevgisi, *Yeni Hayat* adını verdiği Garp medeniyeti dâvasını nasıl müdafaa ettiği üzerinde duruluyor ve Malta'ya nefyinden önce, 19 Mayıs, 1919'da Divanı harb'te kendisine tevcih olunan suallerle bunlara verdiği cevaplar neşrolunuyor. Eski Dâr-ül fûnun kararı ile İctimaiyat Sınıfı'na Gökalp Dershanesi adı verilmesi, bu adın, divardaki resmin sonradan kaldırıldığı, bütün eserlerinin yeni harflerimizle basılmadığı, kitap hâlinde çıkan eserleri, bunlardan hangilerinin hususi teşebbüslerle yeni harflere çevrildiği hakkındaki notlarla sona eren bu kitap, Ali Nüzhet Göksel'in, mütefekkirimizde ait hâtıralarından, bu güne kadar bilinmeyen fıkralardan başka, Malta'ya sürülmesi münasebetiyle bir vesikayı da içine aldığından bilhassa Gökalp üzerinde çalışanlar için kıymetli bir kaynak olacaktır.

VI. CAVİD ORHAN TÜTENGİL, *Ziya Gökalp Üzerine Notlar*, Türk Sosyoloji Cemiyeti Yayınları, Nu. 3, İstanbul, Çeltüt Matbaası, 1956, 56 Sayfa, 100 Kuruş.

Ziya Gökalp Üzerine Notlar, muhtelif zamanlarda çıkan on makaleyi ve *Yeni Harflerle Basılmış Olan Kitapları*, *Yazıları* ile, *Son Yılların Ziya Gökalp Konusundaki Yeni Yayınları* hakkında iki bibliyografyayı ihtiva ediyor. *İş*, *Türkiyat*, *Forum*, *Yenilik*, *Çizgi* mecmualarında, *Dünya* gazetesinde basılan bu makalelerden günlük gazete kari'lerine hitabeden ve umumi fikirlerden ibaret *Ziya Gökalp ve Dil Mes'elesi*, *Ziya Gökalp ve Kadın*, *İktisadi Mes'eleler Karşısında*, *Ziya Gökalp Müzesi* başlıklılar üzerinde durmayarak, diğerlerinden bahsedeceğiz.

Ziya Gökalp'in Hayatı adlı makaleye göre, hakkındaki yazılarda 1944 yılına kadar, doğum tarihi 1875 gösterilmiş, müellif, Ahmed Cemil Asena'nın *Vakit* gazetesinde çıktığını hatırladığı bir yazısındaki Rumî tarihi Milâdi'ye çevirerek 23 Mart, 1876'da doğduğunu tesbit ve bunu *İş* dergisinde neşretmiştir; daha sonra aynı muharririn Diyarıbekir gazetesinde (Nu. 334, 24 Mart, 1928), Gökalp'in 24 Mart'ta doğduğunu bildiren yazısına, Diyarıbekir'de Ziya Gökalp Müzesi'nde mevcut Şirazlı Hâfız *Divanı*'nın ilk sayfasında A. Cemil'in, "Pek Muhterem karde-

şim Mehmed Ziyaeddin Efendi'nin pederleri Tevfik Efendi tarafından el yazısı ile tescil edilip manzurunun olan tarih-i vilâdetine göre Ziya 1293 Safer'inin yirmiyedinci gününe müsadif 1292 sene-i Rumiye'si Mart'ının onbirinci Perşembe günü dünyaya gelmiştir. Şu halde tescil sureti aynen aşağıda yazılmıştır" notuna ve imzasına, "Oğlum Ziya'nın tarih-i viâdeti 27 Safer, 1293-11 Mart, 1292 Perşembe" kaydine rastlamıştır. C. Orhan Tütengil'in dayandığı bir başka vesika, "Gökalp'in doğum günü yayımlanmış olan 337 sayılı Diyarbekir gazetesinin üzerinde de Mart-ı frengî 23, sene 1876 tarihi"nin bulunmasıdır(?). Bu delillere dayanılarak "Ziya Gökalp'in kesin doğum tarihi 23 Mart, 1876" olduğu neticesine varılıyor⁸. Aynı makalenin bundan sonraki kısımlarında Gökalp'in *Peyman*'da çıkan *Küçük Seyahat* serisinden Mekteb-i rüşdiye-i askeriye hayatını anlatan bir parçaya, yine talebe iken "Padişahım çok yaşa!" yerine, "Millet çok yaşa!" demesiyle alakalı görülen bir mes'eleye, intihar hâdisesine temas olunmuş, 4 Şubat, 1328 tarihi *Dicle* gazetesinde münteşir tevkif kararnamasının Gökalp'e ait kısmı üzerinde durulmuştur. Ziya Gökalp'in hayatına ait makalede, -mevzudan biraz uzaklaşmış, Ali Nüzhet Göksel'in, Gökalp hakkındaki *Oluş Biten Şeyler* adlı eserinin muhtevasını bildirilerek, Karagöz'e dair bir eserinin müsveddesinden, Malta konferanslarından bahisle ve-fatına ait notlara yer verilmiştir.

Diyarbakir Gazetelerindeki İlk Yazıları adlı makalede, Gökalp'in *Diyarbakir* gazetesinde "yer alan yazı ve manzumeleri"nin ve *Peyman*'daki neşriyatının listesi veriliyor. Cavid Orhan Tütengil'in de kaydettiği gibi, bu yazılardan bir kısmı imzasızdır; fakat listede hangilerinin hangi imzalarla veya imzasız neşredildiği, bazılarının da basım tarihi işaret edilmeyerek başlıklarının kaydı ile iktifa olunmuştur. "Tam olduğunun iddia etmekten uzak bulunduğumuz bu makalemiz şimdiye kadar araştırmak fırsatını bulduğumuz gazete koleksiyonları üzerinde çalışmalarımızı toplamaktadır" deniliyorsa da, *Diyarbakir* gazetesinde çıktığı kaydedilen sekiz şiirin basım tarihleri bu gazete koleksiyonları görülerek değil, Türk Tarih Kurumu yayınlarından Ziya Gökalp Külliyyatı-ı *Şiirler ve Halk Masalları*'ndan naklen, fakat me'haz zikredilmeyerek listeye geçirilmiştir¹⁰. Ziya Gökalp'in eserleri üzerinde dikkat ve te-

⁸ Bu kayıt, Nihad Gökalp'in *İç-Oğuz* dergisinde çıkan bir yazısında (Nu. 1, Ocak, 1952) şu şekildedir: Oğlum Ziya'nın tarih-i vilâdeti fi Safer 1293, fi 11 Mart, 1292 Pençeşenbih" (*Ziya Gökalp ve Açılan Ziya Gökalp Müzesi*, s. 108). Bu ifadede, doğumun, Safer'in kaçına tesadüf ettiği yoktur, veya tertip hatası olarak unutulmuştur.

⁹ C. Orhan Tütengil, Gökalp'in doğum tarihini hisaplarken yalnız Malî tarihi ele almıştır. Malî 11 Mart, 1292 hakikaten 23 Mart, 1876'ya tekabül eder; müellif, F. Koyunlu ile Ahmed Cemil Asena'nın bu tarihi 24 Mart kabul ettiklerini de bildiriyor. İhtilâfin sebebi, C. Orhan Tütengil'in yalnız Malî, diğerlerinin Hiçrî tarihe dayanmış olmalarıdır; çünkü 27 Safer, 1293 Hiçrî tarihinin Milâdî karşılığı 24 Mart, 1876'dır. Bu izhattan çıkan netice Gökalp'in babasının, henüz göremediğimiz *Şirazlı Hâfız Divanı*'na kaydettiği Malî ve Hiçrî tarihlerin birbirini tutmadığıdır. Tarihin, 27 Safer, 1293-11 Mart, 1292 değil, ya 26 Safer, 1293-11 Mart, 1292 Perşembe, yahut 27 Safer, 1293-12 Mart, 1292 Cuma olması icabeder.

¹⁰ S. 11; krş., *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 364, nu. LXXXI-LXXXV.

cessüsle çalışan müellif, eğer bu sekiz şiirin bulunduğu *Diyaribekir* gazetesinin 1580, 1581 numaralı nüshalarını görmüş olsa idi, bu sayılarda mevcut, fakat mevzu icabı *Şiirler ve Halk Masalları*'na alınmayan iki mühim yazı da herhâlde gözünden kaçmayacak ve listeye idhal etmiş bulunacaktı. Şevket Beysanoğlu'nun, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı* adlı eserinde Gökalp'in *Diyaribekir* ve *Peyman*'da çıkan imzalı, imzasız yazılarının metinleri mevcuttur. C. Orhan Tütengil'in hazırladığı listede bu esere göre *Diyaribekir* gazetesinde neşrolunanlardan bir, *Peyman*'dakilerden üç parça fazla, bir şiir eksiktir¹¹.

Yazılarında Kullandığı Değişik İmzalar ve Takma-adlar başlıklı makalede verilen malûmata, Gökalp'in *Genç Kalemler* mecmuasında kullandığı müstear isimlere dair tafsilâtle, *Peyman*'daki bir yazısını Mehmed Nâil mahlâsıyla neşrettiği hususundaki izahat hariç, daha önce Nihad Gökalp'in, *Ziya Bey'in Müstear İmzaları* adlı makalesinde de rastlıyoruz¹².

Gökalp'in *Peyman*'da, fakat imzasız neşrolunan *Ağa Kimdir* şiirinin tam metnine, C. Orhan Tütengil'in bu isimli makalesinde yer verilmiştir. Müellif, *Bütün Şiirleri* başlıklı yazısında ise Türk Tarih Kurumu tarafından basılan Ziya Gökalp Külliyyatı-1 *Şiirler ve Halk Masalları* adlı esere temasla, ". . . Bu eser Ziya Gökalp'in bütün şiirlerini kapsamaktan uzaktır. Eserin düzeltilmesi ve tamamlanması lâzımdır" diyor. Bu münasebetle, adı geçen eserdeki *Türklük* ve *Cenk Türküsü*'nün Ali Canib Yöntem'e ait bulunduğunu, noksanları meyanında da *Şakî İbrahim Destanı* ile, *Ziya Gökalp'in Bilinmeyen dört Şiiri* adlı yazısında bahsettiği ve *Peyman*'da neşredilmiş olan şiirleri zikrediyor. Sayın Ali Canib Yöntem'e, Cavid Orhan Tütengil'in *Bir Bibliyografya Denemesi*'nde bu iki şiirin Ali Canib Yöntem'e aitliğini tahmini dolayısıyla bir mektup yazıp yazmadığımızdan, veya cevap alıp almamış olduğumuzdan burada bahsetmeyi lüzumsuz sayıyoruz. *Türklük* ve *Cenk Türküsü*'nün Ali Canib Yöntem tarafından yazıldığını tesbit ettiği için C. Orhan Tütengil'e teşekkür borçluyuz. *Peyman*, *Diyaribekir* gazeteleri ile *Şakî İbrahim Destanı*'ndan faydalanılmak için Türk Tarih Kurumu Nihad Gökalp'e birkaç defa mektup yazmış, fakat bunlardan istifadeye imkân verilmediğinden *Külliyyat*'a *Peyman*'da çıkan şiirlerle *Şakî İbrahim Destanı* alınmamıştır. Orhan Cavid Tütengil, *Şakî İbrahim Destanı*'nı *Külliyyat*'ın tab'ından az sonra Nihad Gökalp'le beraber neşrettiğine göre, eserde bu noksanlığın neden ileri geldiğini herhalde biliyorlardır. *Peyman*'daki şiirler ise kaydedildiği gibi, dört değil, *Girid Mitingi* ile beş parçadır. Bu mes'eleye temas etmişken, Ziya Gökalp'in, *Külliyyat*'ın neşrinden sonra rastladığımız ve C. Orhan Tütengil'ce de meçhul bazı şiirleri daha bulunduğunu, tashihi icabeden şeylerin ve ilâvelerin *Ze'yl* kısmında neşrinin düşünüldüğünü hatırlatmakla iktifa ediyoruz.

¹¹ Makalemizin VII. kısmında Ş. Beysanoğlu'nun eserinden bahsolunurken bu hususlarda tafsilât verilmiştir (Paragraf-4).

¹² Türk Milliyetçiler Derneği Diyaribekir şubesinin çıkardığı *Iç-Oğuz* mecmuasının 1952, Ocak tarihli I. sayısından naklen *Ziya Gökalp ve Yeni Açılan Ziya Gökalp Müzesi*. s. 110.

VII. Şevket Beysanoğlu, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, Diyarıbakır Tanıtma Derneği neşriyatı, sayı-2, Gökalp Külliyyatı, Nu. 1, İstanbul, Şehir Matbaası, 1956, 176 Sayfa, 750 Kuruş.

Şevket Beysanoğlu, Gökalp'in ilk yazılarını topluca ihtiva eden eserinde, *Önsöz*'ü müteâkip, neşrettiği metinler dolayısıyla bu devreye, Gökalp'in 1894-1909 yılları arasındaki hayatına dair izahat vermektedir. Bir forma tutan bu kısımda mütefek-kirimizin soyu, aile muhiti, çocukluğu, talebelik ve hazırlık devri, Milli İbrahim Paşa ve Diyarıbekir hâdisesindeki rolü, Selânik'e gidişi üzerinde durulmuştur. Ş. Beysanoğlu, Gökalp'in yirmidokuz yaşına kadarki hayatını ele aldığı bu muhtasar ve müfit yazısında faydalandığı yerleri umumiyetle not hâline işaretle beraber, bâzan ihmal, bâzan da me'hazı değil, bundan faydalanılan eseri kayitle iktifa ediyor. Meselâ, Hacı Sâbir Efendi'nin, buğday stoku yapan Temük adlı bir Ermeni'nin buğday anbarlarını yağma için halkı teşviki, bu yüzden Malta'ya nefyi, Milli İbrahim Paşa hâdisesi izah edilirken bu malûmatın nereden alındığı tasrih olunmuyor.¹³ Ali Nüzhet Göksel, Ziya Gökalp'in talebelik ve gençlik hayatından bahsederken, *Yeni Mecmua*'daki *Müntezir ve Müteazzî Müeyyideler*, *Küçük Mecmua*'da çıkan *Babamur Vasiyeti*, *Hocamın Vasiyeti*, *Pirimin Vasiyeti*, Mehmed Ali Ayni'nin *İş* mecmuasında müntezir *Ziya Gökalp'in Diyarıbekir'deki Talebeliği* başlıklı makalelerden de faydalanmıştır. Ş. Beysanoğlu'nun, bu makaleleri bizzat gördüğü belli oluyor; fakat notlarında bu makaleleri göstermekle iktifa etmeyip, kendisinden önce bu hususta malûmat veren A. Nüzhet Göksel'in mesaisini de zikri icabederdi¹⁴. Mustafa Sıdkı Efendi hakkındaki izahat için Enver Behnan Şapolyo'nun eseri me'haz gösteriliyor; E. B. Şapolyo, bu malûmatı A. Nüzhet Göksel'den almış olup, aradaki fark Said Paşa yerine *Mir'ât-ül iber* sahibi Said Paşa denilmesinden ibaret bulunduğuna göre, me'haz A. Nüzhet Göksel'in eseridir.¹⁵ Ahmed Cemil Asena'nın yazılarından ve Ziya Gökalp Müzesi'nde mevcut Şirazlı *Hâfız Divanı*'ndaki doğum tarihine dair kaydinden de faydalanarak verdiği malûmattan başka,¹⁶ Gökalp'in ailesine mensup kimselerin hayatlarını evvelki neşriyata göre daha mufassal anlatan Ş. Beysanoğlu, 24 Ağustos, 1325 tarihli mühim bir haberi bize bildiriyor: "Selânik'te 5 Eylül, 1325 (18 Eylül, 1909)de in'ikad edecek umumî kongreye memur ve meb'us ta'yin edilen mücahid-i hürriyet ve edib-i kemalât-perver Tevfik Efendizade Ziya Efendi bu gün şehrimizden müfarekat buyurmuşlardır. Birçok ihvan tarafından merasim-i teşyiye ifa edilmiştir" cümlelerine istinaden, Gökalp'in 6 Eylül, 1909'da Diyarıbekir'den ayrıldığını tesbit etmiş, şimdiye kadar meçhul bir noktayı aydın-

¹³ S. 1, not 4; krş., Ali Nüzhet Göksel, *Ziya Gökalp ve Eserleri*, İst. Ahmed Hâlid Kitabevi, Tan Matbaası, 1949, s. 5.

¹⁴ S. 5 v. d., krş., Ali Nüzhet Göksel, *ayn. esr.*, s. 6. v. d.; ayn. müellif, *Ziya Gökalp*, Varlık Yayınları, İst., Ekin Matbaası, 1955, s. 4 v. d.

¹⁵ S. 2, paragraf 2; krş., *Ziya Gökalp'in Hayatı ve Malta Mektupları*, İstanbul, İkbâl Kütüphanesi, 1931, s. 10, P. 3.

¹⁶ Doğum tarihinin izahında daha önce bu hususta bilgi veren Nihad Gökalp ile C. Orhan Tütengil'in yazılarından hiç bahsedilmemiştir (Bk., bu yazımızın 8 ve 9. notları). Ş. Beysanoğlu'nun da yalnız Malî tarihi gözönüne aldığı, Hiçri üzerinde durmadığı görülmüyor.

latmış oluyor (S. 16). Müellif'in, kazandırdığı yeni malûmattan biri de, Gökalp'in büyük dedesinin Diyarıbekir'e bağlı Çermik kazâsının Alyos köyünden geldiğini tesbitidir.

Şevket Beysanoğlu'nun eserinin buraya kadar üzerinde durduğumuz *Ziya Gökalp'in İlk Yazıları ve Bu Devre Ait Hayatı*'ndan sonraki kısmının, (1) Talebelik Devrine Ait Yazılar, (2) Diyarıbekir Gazetesindeki Yazılar, (3) Şakî İbrahim Destanı ve (4) Peyman gazetesindeki yazıları olmak üzere dört bölüme ayrıldığı, "Yazıları ile ilgili bazı açıklamalar ve hayatına ait birtakım vesikalar kitabın sonuna eklenmiş" olduğu *Önsöz*'ünde kaydediliyor; fakat eserde *Dicle Gazetesi ve Gökalp* başlıklı V. Bölüm de mevcuttur.

Eserde Gökalp'in yirmidört şiiri vardır; bunlardan onu talebelik devrine ait yazıları, dokuzu *Diyarıbekir*, beşi *Peyman* gazetesindeki neşriyatı arasında yer alıyor. 1884-1900 yıllarına ait ve talebe iken yazdığı şiirler arasında, kızı Seniha Hanım için kaleme aldığı bir şiirinin (S. 27, nu. X) dahil edildiğini görüyoruz. Bu yirmidört şiire eserin üçüncü bölümünü teşkil eden *Şakî İbrahim Destanı*'nı da ilâve edebiliriz. Eserin ikinci ve dördüncü bölümünde yer almış bulunan *Diyarıbekir*, *Peyman* gazetelerinde çıkan otuz mensur yazıdan sekizi Gökalp'in kendi veya müstear adıyla, ikisi üç yıldız işaretiyle, geri kalan yirmisi imzasızdır. *Diyarıbekir* ve *Peyman*'ın başka nüshaları bulunamadığından tek nüshaya dayanılarak yeni harflerimize çevirilen bu yazıların bazı yerleri, gazetede o kısımlar yıpranmış olduğundan noksandır; fakat Ş. Beysanoğlu kendi ilâvesi olan ifadeleri parentes içerisine almağı ihmal etmiştir.

Şevket Beysanoğlu'nun *Diyarıbekir* ve *Peyman*'dan naklettiği manzum ve mensur yazılar, C. Orhan Türegil'in, Gökalp'in bu gazetelerde çıkan yazılarına dair tertibettiği liste ile karşılaştırılınca bazı farklar göze çarpıyor: İlkinde *Girid Mitingine* adlı şiir fazladır; C. Orhan Türegil'in kaydettiği *Hamidiye Sanayi Mektebi Bahçesi* (*Diyarıbekir*, nu. 1392,3 Mayıs, 1320), *İki Nutuk*, *Suret-i nutuk*, *Suret-i nutuk*- Kürdçe tercemesiyle birlikte- (*Peyman*, nu. 5, 11, 12, 13 Temmuz, 24 ve 31 Ağustos, 1325) başlıklı dört yazı ise Şevket Beysanoğlu'nun *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*'nda eksiktir. Müşterek tarafları, her iki müellifin de Diyarıbekir gazetesinin 1580, 1581 numaralı nüshalarını görmedikleridir. Bu iki nüshada munderiç dokuz şiir, *baştan dört hecelik bir-iki kelime okunamadı* gibi notlar da dahil, Türk Tarih Kurumu tarafından neşrolunan Ziya Gökalp Külliyyat-ı, *Şiirler ve Halk Masalları*'ndan nakledilmiştir. Aynı nüshalarda-bir verakası hariç-iki yazısının da tefrikasına başlanılmıştır. Bunlardan biri Alfred Fouillée (1838-1912)'den terceme *İlm-i ruh-i akvam*'dır. Bu güne kadar Gökalp'e ait hiçbir yazıda bahsedildiğine rastlamadığımız bu eseri münasebetiyle, *Diyarıbekir* gazetesinde, "memleketimizin mâ-bih'ül-iftiharî edib-i muhterem Ziya Efendi tarafından vâki' olan recamız üzerine terceme edilen *İlm-i ruh-i akvam*'ı bu nüshamızdan itibaren gazetemizin ikinci sayfasına tefrika olarak derce ibtidar ediyoruz.,denilmektedir (Nu. 1580, 27 Ramazan, 1326-9 Teşrinievvel, 1324). Tefrika, müteâkip 1581 numaralı *Diyarıbekir* gazetesinde de devam ediyor (4 Şevval, 1326-16 Teşrinievvel, 1324); Mehmed Ziya adıyla neşrolunan bu tefrikanın baştan iki sütunu kesilmiştir. Yine 1581 numaralı *Diyarıbekir*'de Tefvik Efendizade Mehmed Ziya imzasıyla *Tenkid-i emsal-Başlangıç* serlevhalı ve atasözlerinden bâhis bir başka yazısının da ilk kısmına rastladık. Sayın Ş. Beysanoğlu, *Diyarıbekir* gazetesinin Türk

Tarih Kurumu kütüphanesindeki bu nüshalarını görme imkânını bulamadığından, *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*'na bu iki mühim eseri alamamıştır.

Dicle Gazetesi ve Gökalp başlıklı V. bölümde, müellif, ellerinde mevcut tam koleksiyona istinaden bu gazete ve muharrirleri hakkında izahat vererek birçok eserlerde tekrarlanan bir yanı sıra, Gökalp'in *Dicle*'de yazıları bulunmadığına temas ediyor. Gazetenin birinci sayısının ilk sahifesinin klişesi de dahil üç sahife kadar tutan bu bahis bir bölüm ayrılacak genişlikte olmadığından, Gökalp'in *Dicle* ve *Peyman*'da çıkan yazılarına ayrılan bölümlerde böyle bir yanlışı not hâlinde tashih etmek eserin tertibi bakımından daha iyi olurdu düşüncesindeyiz. Nitekim müellif de önce böyle düşünmüş olacak ki *Önsöz*'de, eserin dört kısımdan ibaret olduğunu söyleyerek, V. kısımdan hiç bahsetmemiştir.

Notlar kısmı eserin bölümlerine uygun olarak dörde ayrılmıştır. I. bölümde talebelik devrinde, II. bölümün bir kısmında *Diyaribekir* gazetesinde neşrolunan şiirlere ait notların başında ve sonunda, "Bütün bu şiirler,, bu dört manzume," Tarih Kurumu'nun bastırduğu *Ziya Gökalp Külliyyatı-ı* adlı eserde mevcuttur" ifadesi, müellifin bu manzumelerin daha önce neşrolunduğuna işaret ettiği fikrini vermektedir. Hakikatte bu ondokuz manzumenin yalnız metinleri değil, muhtelif basımlarına, tabii farklarına, tercemelerine v. b. şeylere ait notlar, tertip şekli de dahil tamamıyla esere nakledilmiştir;¹⁷ aradaki fark bazı ifadelerin atlanılmasından, takdim ve tehirinden, "Kitabımızda bu şiirin IV. mürasasında bu kelimesi fazladır" tashihi (S. 144, v) ile, bir şiirin neşrinden bahsedilirken ilâve olunan Ahmed Cemil Asena ve Ali Nüzhet Göksel" (S. 144, VI) ifadesinden ve *Dicle* gazetesinde şiirleri bulunmadığına temasından (S. 147, XI) ibarettir; bunlara ilâve olarak İhtilâl Şarkısı'na ait bir notun da Ş. Beysanoğlu tarafından yazıldığını söyleyebiliriz.¹⁸

Ş. Beysanoğlu *Notlar*'ın II. bölümünde *Diyaribekir* gazetesindeki mensur, IV. bölümde de *Peyman*'daki manzum ve mensur yazıların gazetenin hangi nüshasında, hangi imza ile çıktığına, imzasız olanların Nihad Gökalp'le A. Cemil Asena'dan edinilen bilgiye ve bazı ipuçlarına dayanılarak neden Gökalp'e isnad olduğuna dair izahat vermektedir; fakat *Peyman*'daki beş şiirden üçü hakkında C. Orhan Tütengil'in neşriyatına temas etmemiştir.¹⁹

Notlar'ın *Şakî İbrahim Destanı*'na ayrılan III. bölümünde, destanın başka bir adla neşrolünmediğini kat'iyetle söyleyen Ş. Beysanoğlu, tam metnin önce Nihad Gökalp'in notlarıyla C. Orhan Tütengil tarafından neşrini kaydetmekle beraber, nâşirin *Önsöz*'üne temas etmiyor; halbuki me'haz gösterilmeksizin gerek bu önsöz-

¹⁷ *Notlar*, s. 143-147; krş., *Şiirler ve Halk Masalları*, s. 361-65, nu. LXXXV, LXXXVII; s. 373, nu. CXXI. *Şiirler ve Halk Masalları*'nda *Küçük Mecmua*'dan aldığımız bir kıt'ada mısra'lardan biri tertip bakımından hatalı olup *Herkes-i bir kayd ile bendeyleyen dâm-i hayat* şeklindedir. Bu tertip yanlışı (Herkesi bir yerine, herkes-i bir) aynen Ş. Beysanoğlu'nun eserinde de mevcuttur (S. 24, nu. V, krş., s. 336, nu. CXXI.).

¹⁸ S. 19, not-1.

¹⁹ S. 87-91, nu. XXVI, XXVII, XXIX. Cavid Orhan Tütengil, *Ziya Gökalp'in Bilinmeyen Dört Şiiri*, *İş mec.*, c. XIX, nu. 147, 1 Kasım, 1953.

den, gerek bunda istifade olunan yerlerden faydalanılmıştır. Ş. Beysanoğlu'nun *Notlar* kısmında bu destan hakkında muhtasar bilgi vermesinin sebebi, metni neşrederken icabeden notları vermesinden dolayıdır.

Eserin üçüncü bölümünde destanın sekiz ve dokuzuncu sayfalarının klişesini de veren müellifin kaydettiği altmış iki nottan yalnız ondördü meh'az tasrih olunmaksızın Cavid Orhan Tütengil neşrinden alınmış olup ²⁰, diğerleri bu basıma göre daha mufassal ve tatmin edicidir. Şahıs ve yer adlarına dair izahat verilirken sal-nâmelere, başka vesikalara da dayanıldığı görülüyor; fakat Ş. Beysanoğlu, *Şakî İbrahim Destanı*'nın yeni harflere çevirerek neşrettiği metnini, daha önceki bir neşirle, Cavid Orhan Tütengil neşriyle karşılaştırmış değildir. Her iki neşir mukayese edilince kıt'alar arasındaki takdim ve te'hirden başka, bilhassa şahıs, yer adlarının okunuşunda mühim ayrılıklar bulunduğu göze çarpıyor. Bu farklar muhtelif basımlarda değil, aynı eserde de bazan görülmektedir (Msl., *Şemir-Şemr*, *Aneze-Anaze*, *Derik-Derik*). ²¹

Eserin son kısmını *ilâveler* teşkil ediyor. Altı parçadan ibaret olan bu kısımda *Dicle* gazetesinden naklen Gökalp ve arkadaşlarının tevkifine dair Diyarbakir Bidayet Ceza Mahkemesi Müstantıklığı'nın 16 Eylül, 1898 tarihli, Şakî İbrahim Paşa hakkında Mâbeyn-i humayun'a çekilen ve ne suretle elde edildiği kaydolunmayan iki telgraf metni ²², Gökalp'in dayısı Pirinçcizade Ârif Efendi'nin İbrahim Paşa isyanının bastırılmasına dair Meclis-i meb'usan'da söylediği nutkun Nihad Gökalp'in dosyasından alınan sureti, İbrahim Paşa'nın isyan ve zulümlerine ait *Peyman* gazetesinde çıkan iki başmakale ile, Ş. Beysanoğlu'nun *Hamidiye Alayları Arasında Milli İbrahim Paşa* serlevhalı bir tetkiki mevcuttur. Müellif, *Şakî İbrahim Destanı* ile alakalı vesikalara, bilhassa bu tetkikine destana ayırdığı üçüncü bölümde yer verse idi, eser tertip bakımından daha iyi olurdu kanaatindeyiz.

Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı'ndaki metinlerde *tehiyye*, *esdâf*, *âgûş*, *rey'ân*, *berk-ı tecellî*, *efsürde*, *üserâ-yi nefis* yerine *tehyie*, *asdâf*, *âguuş*, *rî'ân*, *bark-ı tecellî*, *efserde*, *üserây-i nefis* gibi yanlış okunan kelime ve terkipler mevcutsa da, ²³ fazla yekûn tutmuyor. Beysanoğlu, Gökalp'in, eski ve nâdir gazete koleksiyonlarındaki yazılarını toplayıp neşretmekle, fikrî inkişafını tetkik edecekler için kıymetli malzeme vermiş bulunmaktadır.

VIII. ALİ NÜZHET GÖKSEL, *Ziya Gökalp'in Neşredilmemiş Yedi Eseri ve Aile Mektupları*, Diyarbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, Nu. 4; Gökalp Külliyyatı, Nu. 3, İstanbul, İşıl Matbaası, 1956, 60 Sayfa, 250 Kuruş.

Ali Nüzhet Göksel'in bu kitabı *Ziya Gökalp'in Şimdiye Kadar Basılamayan Eserlerinin Hikâyesi* serlevhalı yazısıyla başlıyor; müellif bu hususta girişilen muhtelif

²⁰ S. 70 v. d. not-6, 15, 20, 26, 41, 42, 44, 49, 51, 60; krş., C. Orhan Tütengil neşri, s. 20 v. d., not-2, 9, 15, 18, 25, 26, 28, 29-30, 31, 36.

²¹ S. 71, 159.

²² Bu iki telgraf metni daha önce C. Orhan Tütengil tarafından neşredilmiştir (*Ziya Gökalp, Şakî İbrahim Destanı*, İstanbul Matbaası, 1953, s. 22 v. d.).

²³ Sırasıyla bk., s. 43, str. 1, 3; 45, str. 27; 50, str. 28, 32; 87, str. 7; 102, str. 16.

teşebbüsler ve neticeleri üzerinde durduktan sonra (S. 3-7), *Ziya Gökalp'in Şimdiye Kadar Neşredilmemiş Yeni Eserleri* hakkında bilgi vererek (S. 8-10), bunların metinlerini neşretmiştir.

(1) *Aşiretler Nizam-nâmesi Hakkında Lâyiha Müsveddesi*'nin Gökalp'in el yazısıyla nüshası akrabası Şeref Uluğ Bey'den alınarak Ziya Gökalp Müzesi'ne konulmuştur; neşrolunan bu metnin sonunda Diyarıbekir-Haziran, 1909 tarihine rastlıyoruz. Osmanlı vilâyetlerinin çoğunda inzibatı ihlâl eden enmüzeçler bulunduğu, faaliyetlerinin kanunlarla sınırlanmadığı gözönüne alınarak hazırlanan lâyihada Gökalp, aşiretler, hizibler, kafileler diye sınıflandırdığı bu ictimai enmüzeçlerin hayatlarından bahisle, bunlar için hazırlanacak nizam-nâmede nelerin dikkate alınması gerektiği üzerinde durmaktadır. (2) *Gökalp'in Neşredilmemiş Aile Mektupları*, müellifin ifadesine göre Malta'dan gönderilen ve Türk Tarih Kurumu'na verilmemiş olanlardır. Bu kısımda yirmibir mektup, sekiz posta kartı metni yeni harflere çevrilerek neşrolunmuştur; bunlardan beş mektupla iki kartın asılları hâlen Ziya Gökalp Müzesi'nde bulunmaktadır. Malta'ya nefyini müteâkip Gökalp'in birini vapurda, diğerlerini Mondros'ta, Polverista'da yazıp 1919-21 yıllarında ailesine gönderdiği yirmidokuz mektup kronolojik sıraya tabi tutulmakla beraber, nu. 20-23'deki kartların ilâvesiyle zaman sırası biraz karışmıştır. Hürriyet Gökalp'e yazılan 8 Eylül, 1919 tarihli mektupta, Türk Tarih Kurumu tarafından neşrolunan Ziya Gökalp Külliyyatı'nın I. cildine alnamayan *Rüzgâr'a*, *Bulut'a* adlı iki güzel şiirine rastlıyoruz. Seniha Hanım'a gönderilen 2 Eylül, 1920 tarihli mektubun klişesi kısmen basılmakla beraber, yeni harflere çevrilmiş metni eserde mevcut değildir. Ali Nüzhet Göksel'in bize göndermek lütunda buldukları mektupların asılları, neşrolunan metinlerle karşılaştırıldığı zaman birçok kelime, hattâ cümlelerin eksik, veya farklı olduğu görülmektedir. (3) *Felsefe Dersleri*, Diyarıbekir Muallim Mektebi'nde okuttuğu felsefenin ilk dersine aittir; Müellif, Gökalp'in *Küçük Mecmua* ile meşgul olduğundan bu kitabını tamamlamağa vakit bulamadığını kaydediyor. (4) *Muallim ve Talebe Arasında* başlığıyla neşredilen diyalogda ev, aile ve menşei hakkında bilgi verilmeğe istenildiği anlaşılıyor; başı ve sonu kaybolan bu yazının basılan kısmı iki sayfadan ibarettir. (5) *Diyarıbekir Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler* adlı ve altmışbeş sayfa tutan eserin niçin ve ne zaman yazıldığını izah eden Göksel, tamamını ileride bastıracağını söyleyerek, yalnız El-Cezire aşiretlerine dair ikinci kısmı neşretmiştir. (6) *Muhtasar İctimaiyat*, liseler için hazırlanmış, fakat bitirilememiş bir ders kitabıdır; neşrolunan kısım ikibuçuk sayfadır. (7) *Türk Kamûsu*, yine tamamlanamayan bir eser olup, neşredilen yedi sayfa baş kısmına aittir ve *acmak* kelimesinde kalmıştır.

Eserin sonunda, Gökalp'in Selânik'te İttihad ve Terakki İ'dadîsi sosyoloji hocalığına tâyini münasebetiyle Maarif Müdürlüğü'ne verdiği resmî haltercemesi, Diyarıbekir Mülkiye İ'dadîsi dördüncü sınıfından aldığı tasdik-nâme sureti, İttihad ve Terakki Cemiyeti Müfettişi iken merkezden aldığı 10 Şubat, 1909 tarihli teşekkür mektubu, Osmanlı İttihad ve Terakki Cemiyeti Merkez-i umumi Murahhaslığına seçilmesi dolayısıyla Diyarıbekir vilâyeti Maarif Müfettişliği'nden istifası üzerine zimmet ve ilişiği bulunmadığına dair berat neşredilmiştir. Bu dört vesikanın asılları müelliftedir.

Ali Nüzhet Göksel, seksen sayfalık, fakat muhteşim zengin kitabı ile Gökâl'ın bilinmeyen eserlerinden yedisini tanıtarak, mevcut kısımlarını, aile mektuplarını, tahsil ve resmî hayatıyla alâkalı vesikaları neşretmekle mühim bir boşluğu doldurmuş bulunuyor.

IX. *Doğumunun 80. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökâl ve Açılan Ziya Gökâl Müzesi*, Diyarıbakır'ı Tanıtma Derneği Neşriyatı, Nu. 3, Gökâl Külliyyatı, Nu. 4, İstanbul, İşil Matbaası, 1956, 240 Sayfa, Sekiz Lira.

Gökâl'ın doğup büyüdüğü ev 60,000, kaimpederine ait selâmlık dairesi 27,000 liraya Diyarıbekir Valiliği ve Belediyesi tarafından satın alınarak 1953'de Maarif Vekâleti'ne Ziya Gökâl Müzesi te'sis olunmak üzere devredilmiştir. Eserin birinci bölümü bu hususta girişilen teşebbüslere ayrılmıştır (S. 6-47). Bu kısımda Ziya Gökâl Müzesi'ni açma komitesini teşkil eden ondört kişinin adı, adresi, açılış merasimine davet edilen ellibir zatın adı, adresi, gönderilen davetiye metni, müzenin açılabilmesi için yapılması gereken şeyler hakkında komite başkanlığına verilen rapor, rapor üzerinde çalışmalar ve alınan neticeler, açılış programı, Gökâl'ın doğumunun 80. yıldönümüne rastlayan müzenin açılış merasiminde Fahreddin Kırzioğlu'nun, Dr. Refik Erer'in, Tekirdağı Millet Vekili Ferid Alp İskender'in açış nutuklarının metni, Diyarıbekir Orduevi'nde tertip olunan Gökâl gecesi, merasime iştirak edemeyen kimselerin ma'zeret, tebrik ve teşekkür mektuplarının, bunlara verilen cevapların metni, müzeye armağan olunan şeyler, bunları gönderenlere yazılan teşekkür mektupları yer alıyor.

Eserin ikinci bölümü, 80. yıldönümü münasebetiyle verilen konferanslara ve neşriyata ayrılmıştır (S. 48-103). Mehmed Emin Erişirgil'in, Hukuk Fakültesi'nde, A. Nüzhet Göksel'in, Dr. Cahid Tanyol'un, Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu'nun Türkiye Muallimler Birliği'nde verdikleri konferans metinleri ile, Ankara, İstanbul, Diyarıbekir ve Kars gazetelerinden nakledilen neşriyatı bu kısımda buluyoruz.

En Yakınlarının Kalemile Ziya Gökâl başlıklı üçüncü bölüm (S. 104-147)'de Mehmed Ali Aynî, Nihad Gökâl, Fuad Köprülü, Seniha Göksel, Hürriyet Gökâl, Ali Nüzhet Göksel'e ait sekiz yazı vardır. Bunlardan, Seniha Göksel'in annesi Vecihe Hanım'a ait hâtıraları, Hürriyet Gökâl'in *Bütün Türk Çocuklarının Babası Ziya Gökâl*, A. Nüzhet Göksel'in *Ziya Gökâl'in Malta Dönüşü Çeşidli Faaliyetlerinden Gece Dersleri, Gençlik Derneği ve Küçük Mecmua* başlıklı yazıları dışında kalanlar esere, evvelce neşrolundukları mecmua ve gazetelerden nakledilmiştir. Seniha Göksel, annesine ait kıymetli hâtıratında, "Babamın anneme yazdığı mektupların içinde bulunan bu şiiri hâfızamda kalan şekliyle veriyorum" diyor ve *Erenlerin Aşkı* başlıklı,

Sevdiğim, ben seni bir yıldız gibi
Temâşa ederim hayran uzaktan.
Ne ben bir erkeğim, ne sen kız gibi,
Aşkınla yükseldim Arş'a topraktan.

mısralarıyla başlayan altı kıt'adan ibaret bu şiirin tam metnini de neşrediyor. Aynı şiiri, yanyana üç yıldız imzasıyla *Büyük Mecmua*'da görmüş, Gökâl'e ait olduğunda

tereddüt ettiğimiz için Türk Tarih Kurumu'nun neşrettiği külliyyatın *Şiirler ve Halk Masalları*'na ayrılan birinci cildine almamıştık ²⁴; *Büyük Mecmua*'da bu seriye dahil *Erenler Nasihati*, *Erenler Aşk-III*. başlıklı iki şiir daha mevcuttur ²⁵; Seniha Göksel'in neşrettiği şiir gibi, bunların da Gökalp'in olması muhtemeldir. Mütefekkirimizin şimdiye kadar bilinmeyen şiirlerine, Ali Nüzhet Göksel'in, "Gökalp'in Diyarıbekir'de bulunduğu sırada küçük kızı Türkân'a yazıp ezberlettiği"ni kayıt ve neşrettiği bir kıt'ayı da ilâve edebiliriz (S. 146).

Eserin IV. bölümü M. Fahreddin Kırzıoğlu tarafından yazılmıştır (S. 148-240). *Ziya Gökalp Müzesi Kılavuzu*, *Gökalp Ailesi Kütüğü*, *Ziya Gökalp'in Kronolojisi ve Gökalp Albümü* umumî başlığı, IV. bölümde bu esaslar üzerinde durulacağını anlatmakla beraber, muhteviyatın, (1) Ziya Gökalp Müzesi Olan Konağın Tarihçesi, (2) Ziya Gökalp'in Atalarına Ait Vesikalar, (3) Gökalp'in Aile Kütüğü, (4) Müzedeki Ziya Gökalp'e Ait Vesikalar ve Eşya, (5) Ziya Gökalp'in Kronolojisi, (6) Gökalp Albümü kısımlarına ayrıldığını görüyoruz. Tertip bakımından bu karışıklık, önce *Kara-Âmid* dergisinde tefrika edilen yazının vesikalar ele geçtikçe fâsılalı zamanlarda kaleme alındığından, neşri hususunda aceleden, üzerinde durduğumuz esere nakledilirken gözden geçirilmeyişinden ileri gelmiş olabilir. Müellif bilhassa Gökalp ailesinin müzeye hediye ettiği vesikalardan faydalanmıştır. Asılları Ali Nüzhet Göksel'de bulunan ve henüz müzeye tevdi olunmayan vesikalardan, Nihad Gökalp'in hâturalarından da istifade eden müellif, bunlardan bazılarının daha önce neşredildiğine işaret etmemektedir; msl., Gökalp'in idadi tasdiknamesi, A. Nüzhet Göksel'in, 3 Eylül, 131 tarihli kararname metni ile, Diyarıbekir'den ayrılıp Selânik'de gidişini aydınlatan vesika ise Şevket Beysanoğlu'nun eserinde mevcuttur ²⁶. Şiirlerde,

Mi'yâr-i me'ânî-i Fûrs'e mecma

*

Manzume-i sâmiyye-i celiçe

*

Yapdı bir âsâr-nev her gez rûhu handan ola

gibi okunuşca yanlış, vezince hatalı mısra'lar bulunmakla beraber, ²⁷ M. Fahreddin Kırzıoğlu'nun yazısı, Gökalp'in ailesi ve hayatı hakkında bugüne kadar neşrolunan eserlere göre malzeme bakımından en zenginidir.

Ziya Gökalp ve Yeni Açılan Ziya Gökalp Müzesi adlı eserin I. ve II. bölümlerinde, kanaatimize göre lüzumsuz birçok yazılar yer almaktadır; bilhassa, açılış merasimine

²⁴ Nu. 13, 16 Teşrinievvel, 1919. *Büyük Mecmua* ile Seniha Göksel neşri arasındaki fark ilkinde vezni bozuk olan *Ben her zaman âşık, sen her zaman dilber* mısraındaki *zaman* kelimesi yerine *dem* kelimesinin mevcudiyeti, böylece vezin hatasını ihtiva etmemesidir.

²⁵ Nu. 14, 3 Teşrinievvel, 1919. Aynı nüshada, bu iki şiirin altında ve yanyana üç yıldız imzalı *Hani* başlıklı bir şiir daha vardır.

²⁶ S. 194, 231, 197, 200; krş., *Ziya Gökalp ve Basılmamış Yedi Eseri*, s. 75; *Ziya Gökalp'in İlk Yazı Hayatı*, s. 154 v. d., s. 16.

²⁷ S. 164, 174.

dâvet edilen elliden fazla kimsenin isim ve adreslerinin, dâvetiyelerle, bunlara cevaben yazılan bütün mâzeret, tebrik, teşekkür mektuplarının, Gökâlîp'in sekseninci yıl dönümü münasebetiyle mecmua ve gazetelerden naklen bazıları hiçbir kıymet ifade etmeyen yazıların neşrinde bir fayda göremiyoruz; *En Yakınlarımızın Kalemiyle Ziya Gökâlîp* adlı III. Bölüm'de olduğu gibi bir kıymet ifade eden yazılar seçilip, diğerlerine dair bibliyografik malûmat verilse daha yerinde olacağını düşündüğümüz bu kitapla, Gökâlîp'in hayatına ve eserlerine dair vesikalar da kazanmış oluyoruz.

X. M. FAHREDDİN KIRZIOĞLU, *Yazılı Vesikalara Göre Ziya Gökâlîp Müzesi ve Ziya Gökâlîp*, Diyarıbekir'i Tanıtma Derneği Neşriyatı, Nu. 5, Gökâlîp Külliyyatı, Nu. 4, İstanbul, Işıl Matbaası, 1956, 96 Sayfa, 300 Kuruş.

Önce *Kara-Âmid* dergisinde basılan bu eser, daha sonra *Doğumunun 80. Yıldönümü Dolayısıyla Ziya Gökâlîp ve Yeni Açılan Ziya Gökâlîp Müzesi* adlı esere alınmıştır (S. 148-240). Bu kitap, mukaddime de dahil diğer neşirlerin aynıdır.

XI. HİKMET TANYU, *Ziya Gökâlîp, Yeni Türkiye'nin Hedefleri*, Hür Basım ve Yayımevi, Ankara, 1956, 58 Sayfa, 100 Kuruş.

Yeni Türkiye'nin Hedefleri, Ziya Gökâlîp'in 1923'de *Yeni Türkiye* gazetesinde çıkan seri makalelerinin umumi başlığıdır. İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi asistanlarından Hikmet Tanyu'nun bu eseri hazırlamaktaki gayesini, adı geçen gazetede makalelerin neşri teşkil ettiğiinden, kitaba *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* ismi verilmiştir.

Eser başlıca iki bölüme ayrılabilir; birinci bölüm, Hikmet Tanyu'nun bir tetkikini (S. 3-25), ikinci bölüm ise *Yeni Türkiye*'deki makalelerin metinlerini içine almaktadır (S. 26-54). Eserde, önsöz mahiyetinde bir *Başlangıç* ile, her makalede geçen lûgatlere göre tasnif edilmiş bir *Kısa Sözlük* de mevcuttur.

Hikmet Tanyu'ya *Yeni Türkiye*'de çıkan makalelerden yedisinin kopyasını, Pınarbaşı Kaymakamı ve *Ziya Gökâlîp ve İktisadî Fikirleri* adlı eserin müellifi Osman Tolga vermiştir. Bu makaleleri önce *Kudret* gazetesinde (7-13 Nisan, 1950, nu. 795-801) neşreden müellif, asılları ile karşılaştırmaya düşündüğünden Gökâlîp'in damadı Ali Nüzhet Göksel'e müracaat etmiş, bu suretle kolleksiyonlarını elde etmek hemen hemen imkânsız bulunan *Yeni Türkiye* gazetesinde Gökâlîp'e ait yazıların "on makale olduğunu, diğer birçok yazılarıyla birlikte ileride yayınlanmak üzere Diyarıbekir'deki Dernek'e" gönderildiğini haber almıştır. İşte, eserin *Başlangıç* kısmında bu mes'eleye temas ve dolayısıyla makalelerin asıllarıyla karşılaştırılma imkânı bulunamadığı izah olunmaktadır.

Başlangıç'tan sonra gelen I. Bölüm ayrı ayrı altı bahis intubayı bırakmakla beraber, dikkatle gözden geçirilince aynı bahsin altı kısma ayrıldığı anlaşılıyor. Bölüm'e, "Bilhassa *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* makalelerine, onun yazılış günlerine ve dolayısıyla bu makalelerin yayımlandığı yılda diğer gazetelerde çıkan yazılarına uzak yakın bir temasın olup olmadığını tesbit etmek üzere, Ziya Gökâlîp hakkındaki kitapların bir kısmını, yazarların sırasına göre incelediğimiz zaman şöyle bir durumla karşılaşırız" cümleleri ile başlayan müellif, bu kısımda, (1) Ali Nüzhet Göksel, (2) Enver Behnan Şapolyo, C. Orhan Tütengil, (3) Âbidin Nesimî, Mehmed Emin Erişirgil, Hilmi Ziya Ülken ve Gökâlîp Hakkında İncelemeleri Olan Aydın ve Bilginlerden

Bâzıları ile, (4) Osman Tolga'nın Bir İncelemesi, (5) Ziya Gökalp ve Ona Karşı Hareketler, (6) Ziya Gökalp *Yeni Türkiye*'nin Hedefleri Makalelerini Hangi Şartlar Altında ve Hangi Sebeplerle yazdığı üzerinde durmuştur.

Hikmet Tanyu, Gökalp'in *Yeni Türkiye*'de makalelerini yazdığı yıllardaki diğer eserlerine, hakkındaki neşriyatın "uzak yakın bir temas"ı olup olmadığını tesbit ederken, böyle bir noktadan hareket ettiği için yer yer mevzudan ayrılmıştır; bilhassa V. bahsin bu mevzu ile hemen hemen alakası yoktur. Diğer taraftan, bu husustaki neşriyatın bir kısmı incelendiği kaydedilmiştir; acaba bu neşriyatın bir kısmı, muayyen bir nokta-î nazara göre mi tercih edilmiştir? *Yeni Türkiye*'deki makalelerin tam neşredildiği sırada basılan ve Gökalp'in memleketimizde milliyet fikirlerinin inkişafındaki teşirinden, "milliyetimizi teşrih ve tebşir" ettirğinden bahseden Saffet Urfi'nin *Ziya Gökalp ve Mefkûre* adlı eserine niçin temas olunmamıştır²⁸? Müellif, Gökalp "hakkındaki kitapların bir kısmını, yazarların sırasına göre" incelediğini kaydediyor. Acaba bu sıra hangi esasa göredir? Bu kısım mütalâa olduğu zaman, eserlerin neşir tarihine göre kronolojik, veya bir başka tasnif görülmemektedir.

Eserin II. Bölüm'ünde Gökalp'in *Yeni Türkiye*'de çıkan makalelerinden yedisinin metinlerini buluyoruz; *Irklar Arasında Müsavilik, Milletlerin Müsaviliği, Kadınla Erkeğin Müsaviliği, Kastların ve Sınıfların Müsaviliği, Milletlerin Sevişmesi, Sun'î Müsavatsızlıkların Kaldırılması ve Tabii Müsavatsızlıkların Onların Yerine İkamesi, İnsanlar Hürdürler* başlıklı bu makalelerin, *Yeni Türkiye* gazetesinde sırasıyla 1-6 ve 9 Temmuz, 1923'de, baştan ikisi hariç diğerlerinin Nu. 45-49'da neşredildiği de not hâlinde kaydedilmiştir. Altıncı ve yedinci makale arasında tarih bakımından iki gün fark bulunduğu hâlde, gazete nüsha numaralarının birbirini takibi, bu tarih veya numaralarda bir yanlışlık bulunduğu fikrini veriyor. Hikmet Tanyu, kitabının başında makaleleri, kendisine Osman Tolga tarafından tevdi olunan yazma kopyalarına dayanarak neşrettiğini, asıllarıyla karşılaştırma imkânı bulamadığını esasen kaydetmiştir; ancak, bu makalelerden üçüncüsü, *Kadınla Erkeğin Müsaviliği* daha evvel de neşredildiği kendisince malûm olduğuna göre²⁹, bunu evvelki neşirle karşılaştırsa idi, aradaki farklar, diğer makalelerin de aslına ne dereceye kadar uygun olduğu hakkında kısmen de olsa bir kanaat hasıl edebilirdi.

Hikmet Tanyu'nun *Yeni Türkiye'nin Hedefleri* adlı ve yukarıdanberi muhteviyatını tanıtmaya çalıştığımız eserinin inceleme kısmı, tasnif ve ifadece bazan vuzuhsuzluğu, bazan lüzumsuz malzemeyi ihtiva etmekle beraber, Gökalp'in inkılâp

²⁸ Nâşiri İkbâl Kütüphanesi, Dersaadet-Tanin Matbaası, 1923-1342.

²⁹ S. 6, not 5. Hikmet Tanyu bu münasebetle, Ali Nüzhet Göksel'in *Ziya Gökalp, Hayatı, San'atı, Eseri* adlı kitabında, *Kadınla Erkeğin Müsaviliği* makalesinin *Yeni Türkiye*'de neşir tarihinin 18 Zilkı'de 1341-24 Temmuz, 1922 gösterildiğine işaret ediyor. Aynı eserin 1955'de neşredilen ikinci tab'ında da bu tarih kaydedilmiştir (S. 99). Hikmet Tanyu'nun eserinde bu tarih 3 Temmuz, 1923, gazete numarası 45'dir. Elimizdeki bir not, sonuncu kaydı teyid etmektedir (*Yeni Türkiye'nin Hedefleri-3, Kadınla Erkeğin Müsaviliği, Yeni Türkiye*, yıl 5, nu. 1162-45,3 Temmuz, 1339). Bu vesile ile *Yeni Türkiye*'nin, Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nde 1339/1923 yılına ait bir cildi bulunduğu ilâve edelim (U. R., nu. 40).

ve milliyet fikirlerini aydınlatan ciddi bir tetkiktir; nüshaları hemen hiç bulunmayan *Yeni Türkiye*'deki makalelerden yedisini içine alan II. Bölüm ise mühim bir boşluğu doldurduğundan eseri büsbütün kıymetlendirmiş oluyor.

*

Gökalp hakkında, vefatından bu yana bazı yıllarda bir durgunluk görülmekle beraber, pek çok neşriyatta bulunulmuştur; fakat bu, hiçbir zaman şu son dört-beş yıl zarfındaki kadar mebzul değildir. Yazımızın başındanberi muhteviyatını tanıtmaya çalıştığımız onbir eserin intişarı, Gökalp'e verilen ehemmiyetin, onun gittikçe artan şöhretinin bâriz delilini teşkil eder. Yalnız eserlerden bazılarının müspet zihniyete, ilmi metodlara aykırı hususiyetler taşıdığı da görülüyor. Her nevi'de olduğu gibi, bu cins yazılarda da teferruatla, o şahsın hayatı, eserleri ve fikirleri bakımından mâna ifade etmeyen tafsilâtı ayırdetmek icabeder; Gökalp'in Fransız Hastahanesi'ndeki telefon numarası, hastabakıcısı ve onun oğlu, kardeşlerinin hal-tercemeleri hakkında mufassal izahat vermek, yahut Gökalp Müzesi'nin açılış merasimine dâvet olunan elliden fazla kimsenin adres ve cevabı nezaket mektuplarının, yine müzenin açılışı dolayısıyla gazetelerdeki neşriyatın tefrik olunmaksızın aynen nakli lüzumsuz, Gökalp için mâna ifade etmeyen malzemenen ibarettir. Plânsızlık, diğer tâbirle malzemenin tertipsizliği, eserlerin önsözlerinde izah olunan bölümlerle muhteviyatın birbirini tutmamasından da anlaşılıyor; bu, biraz da ele geçen her vesikayı derhal neşretmek düşüncesinden ileri gelmektedir. Bu sebeple, aynı vesikanın birçok defa neşrine de rastlıyoruz; yalnız vesikalar değil, verilen malûmat da me'haz gösterilmiyerek birinden diğerine naklolunuyor. Bir başka aksak taraf, eserlerinin aynı veya muhtelif kimseler tarafından tenkidsiz, mukayesesiz, mükerrer neşridir. Bu gibi hususiyetler gösteren birkısım eserler, Gökalp'i tanımak isteyenler ve bilhassa tetkik edenler için çok yorucudur; fakat bu yeni onbir eserden birkısımı sayesinde onun hayatına, eserlerine, fikirlerine dair yeni bilgiler edinmiş, bu güne kadar meçhul vesikalar da kazanmış oluyoruz.

F. ABDULLAH TANSEL

